

Гандзюк О. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ПОКАЗ РАДЯНСЬКОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ В ПОВІСТІ АНАТОЛІЯ ДІМАРОВА «НА КІНІ Й ПІД КОНЕМ»

Анотація. У статті йдеться про показ радянського способу життя. Цей стиль життя насправді зовсім не такий, яким зображували його радянські ідеологи, а правдивий, у вигляді радянської тоталітарної системи, описаний у романі Анатоля Дімарова «На коні й під конем». У творі зображено один із проміжків часу входження України до складу Радянського Союзу. Це був період панування радянської тоталітарної системи, основні її вияви й проаналізовано в статті. Автор зробив головний акцент на жакхливому житті людей, які жили на території Радянського Союзу. У статті показано, що народ цієї країни закликали вірити в перемогу ідеалів комунізму. Письменник показує, що людина не мала права мати власне життя, їй доводилося жити інтересами партії, керуватися всіма її директивами. Люди, які мешкали в радянській країні, жили в поганих умовах. Комуністична партія Радянського Союзу хотіла, щоб люди поклали своє життя на служіння ідеалам «великого» Леніна, які описано в статті.

У повісті показано роки дитинства та юності Анатоля Дімарова. Автор зображує моральні страждання та матеріальні труднощі людей цього періоду. Анатолій Дімаров розповідає про те, як погано і бідно жила родина головного героя. Письменник змальовує 20–30-ті роки ХХ століття. У повісті Анатоля Дімарова «На коні й під конем» розкрито радянську тоталітарну систему у всіх її ганебних та антилюдських проявах. Розповідь Дімарова про радянську тоталітарну систему можна продовжити, проаналізувавши інші твори автора. Загалом же письменник заслуговує на продуманий і глибокий аналіз його інших художніх творів. Імена вчених, які займаються проблемою показу радянського способу життя в повісті Анатоля Дімарова, наведено в статті.

Ключові слова: Анатолій Дімаров, повість, повість-тетралогія, радянський спосіб життя, тема радянського тоталітаризму.

Постановка проблеми. Ім'я Анатоля Дімарова відоме широкому колу читачів. А творчість письменника, «... лауреата Державної премії імені Т.Г. Шевченка, посідає одне з цільних місць в українській радянській літературі ХХ століття. Блискучий майстер слова, тонкий стиліст, людина з величезним почуттям гумору, порівнюваним хіба що з Остапом Вишнею, письменник заслуговує на вдумливий, неспішний і глибокий аналіз його художнього доробку» [3, с. 46]. Одним з улюблених творів дитинства для багатьох українців є його повість «На коні й під конем». У цьому творі – художній автобіографії (повісті-тетралогії) – письменник розповів про своє дитинство і юність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цей твір не обділений увагою літературних критиків. До аналізу повісті зверталися Ю. Бондаренко [1, с. 3–8], Н. Грицик [2, с. 26–32],

С. Ленська [4, с. 46–49], В. Сиротенко [5, с. 55–60], Т. Соцька [6, с. 124–141], Т. Яценко [7, с. 36–42] та інші дослідники. Але літературознавці, по суті, оминали той факт, що у творі письменник, крім дитинства і юності головного героя, показав ще й радянський спосіб життя, тобто насправді систему радянського тоталітаризму, а не той спосіб життя, який декларувався урядом для пропаганди. Тому тема нашого дослідження актуальна і своєчасна.

Мета статті полягає в показі радянського способу життя в повісті Анатоля Дімарова «На коні й під конем» (Вибрані твори у двох томах. Том другий: Син капітана; Док; На коні й під конем»: повісті. Київ : Дніпро, 1982. С. 223–615). Завдання роботи: 1) виявити риси радянського способу життя в умовах радянського тоталітаризму в аналізованій повісті; 2) зробити аналіз цих рис.

Виклад основного матеріалу. Дослідивши повість, ми виявили в ній цілу низку рис радянського способу життя (насправді ж – рис радянського тоталітаризму), майстерно змальованих автором.

Одразу варто зазначити, що ця система вітала доноси, в яких будь-хто міг звинуватити будь-кого в антидержавній діяльності. І, звичайно, наслідком доносів здебільшого ставала смерть особи, на яку був написаний донос, кого було визнано винним у діяльності проти уряду. У творі наявний епізод, де учень Голобородько, який не має необхідних знань із багатьох предметів, але користується тим, що всі вчителі, знаючи, що після закінчення восьмого класу він має намір навчатися в піхотному училищі, таки ставлять йому задовільні оцінки, вступає у двобій із учителем фізики, який справедливо оцінює учнів, тому й не має морального права поставити Голобородькові трійку. Та лінивого випускника це не турбує. Він спочатку каже деяким учням про те, що йому наплювати на Івана Даниловича, бо той навмисне робить усе можливе, щоб він не став навчатися у військовому училищі. На докори інших учнів про те, що таке ставлення до вчителя ганебне і що треба просити вибачення, вони чують відповідь про те, що той викладе вчителю все, що про нього думає.

І вже на уроці, відмовившись іти до дошки розказувати домашнє завдання, дорікає вчителю в тому, що той навмисне не ставить йому задовільно, закриваючи дорогу в училище: «Я в училище!.. На командира!.. Ви хочете підірвати боєздатність Червоної Армії!..» [3, с. 441].

На жаль, такого безпідставного звинувачення було досить для того, щоб Іван Данилович більше не з'явився в школі. Не просто не з'явився. Стурбовані його відсутністю, кілька учнів разом з автором твору, думаючи, що той захворів, ідуть його провідати. Сива бабуся довго не хотіла пускати їх до квартири,

а потім таки відкрила. Діти побачили, що в неї весь час тремить голова, а на їхні запитання, де вчитель, відповіла, що той «... невідомо куди поїхав і невідомо куди повернеться» [3, с. 441].

Правда ж про його загибель вже була очевидною. По-перше, герой оповіді зазначив, що жінка начебто щось не доказувала, була дуже зляканою; по-друге, всім стало дуже дивно, як же це може таке бути, щоб син не сказав матері, куди і на який проміж часу залишає свою домівку; по-третє, й найочевидніше про загибель вчителя, найкраще скажуть слова тексту:

– *Ванюша любив грати на скрипці, – тихо сказала бабуся і погладила скрипку. А ми все ще не розуміли, чому вона говорить про свого сина в минулому часі – як про покійника.*

Потім ми попрощалися, і мати Івана Даниловича провела нас аж до воріт, і все запрошувала заходити, все повторювала, що «ви ж учились у нього» – наче Івана Даниловича не було вже й на світі» [3, с. 442].

Стратити людину чи послати її на заслання було дуже легкою справою. Автор наводить у творі таку інформацію: на медкомісії призовників в обов'язковому порядку питали про все: «... хто батьки, чи нема серед родичів засуджених або за кордоном» [3, с. 519], адже будь-яка з цієї інформації могла привести людину в Сибір або на страту.

Жорна машини репресій зачепили і родину Дімарова. Він мав бути Гарасютою Анатолієм Андониковичем, а мусив стати Дімаровим Анатолієм Андрійовичем. В такий спосіб мати письменника змушена була рятувати себе і дітей. Адже батько був «розкуркулений» радянською владою і невідомо куди висланий.

Тоталітарний режим вимагав віри тільки в одного бога – Комуністичну партію. Тож у селі, де живе Толик, церкву закрили ще в перші дні колективізації. Зі сторінок повісті оживають картини блюзнірства, вчиненого над святим місцем. З церкви одразу ж поскидали хрести, було знято й дзвони. Кілька років приміщення було порожнє, а потім перетворили будівлю на клуб. Для цього стіни, які в церкві були розмальовані богами та святими, побілили крейдою, «... розвішали гасла і портрети вождів, на амвоні влаштували сцену, а там, де стояли богомолці, розставили лави» [3, с. 323].

Одним із напрямів діяльності тоталітарної політики СРСР було захоплення чужих територій і обернення людей, які там проживають, на нових рабів і солдат, які мають завойовувати нові території. Але головний герой твору ще надто юний, щоб це зрозуміти, і гордиться тим, що він поповнив лави Червоної Армії: «Ми прийшли майже перші, у дворі ще порожньо, тільки над ворітьми – червоне полотнище: *«Палкий привіт допризовникам – гідному поповненню Робітничо-Селянської Червоної Армії! Це ж і я – гідне поповнення! Мимоволі витинаю груди, розправляю плечі»* [3, с. 524].

Молодому поколінню це підносилося у викривленому вигляді. І загарбницька політика Радянського Союзу викликала захват, адже була витлумачена у формі, вигідній уряду. Автор наголошує на тому, що час його юності припав на роки, коли молодь масово призивалася у військові училища. Для автора це були «... роки Іспанії, Хасану, Халхин-Голу, а потім і Західних України та Білорусії» [3, с. 492]. Він був занадто молодим, щоб зрозуміти, що це була політика не визволення, а захоплення і насильницького приєднання чужих територій. І тому він і його ровесники із захватом стежать за, як їм тоді

здавалося, героїчними діями Червоної Армії. Їм було шкода, що вони народилися трохи пізніше і тому не могли бути учасниками таких знаменних, на їхню думку, боїв.

Цю «героїку» вони бачили лише на телеекранах. Вона здавалася їм красивою, цікавою і захоплюючою. Із захватом дивилися вони на «... *грізні танки на екранах кіно, що косять свинцем будь-якого ворога; стрімкі наші винищувачі на екранах кіно, що збивають десятки, сотні ворожих літаків; навальні атаки нашої героїчної піхоти на екранах кіно, що завжди завершуються блискавичним розгромом агресора»* [3, с. 493]. Недивно, що фільми про воєнну героїку користувалися великою любов'ю. І зрозуміло, що шкільна подруга запрошує Толика в кіно саме на перегляд кінофільму «Щорс». Пропаганда була настільки сильною, що більшість людей не могло усвідомити, що саме Радянський Союз є найбільшим чи одним із найбільших агресорів.

Тож нічого дивуватися, що улюбленою розвагою радянської дівчорі була гра у війну. В одному з оповідань «Урок» письменник пише про те, як мама наказала Толикові полоти помідори. Звичайно, це не могло порадувати хлопчину. Адже в цей час, коли він гнувся над грядками з ненависними бур'янами, його однокласники бавилися в «червоних» і «білих». Полночи, хлопчик уявляє своїх друзів, які мають бути зараз у розвідці, уявляє, як вони налітають на «ворога». Він так ясно бачить собі ту сугутку, що починає розмахувати сапкою, наче шаблею: *«І пирій – уже зовсім не пирій, а вороже військо, яке я маю порубати і винищити. Я налітаю на нього, щосили рубаю шаблею сапкою: – Ур-ра!.. Ура! Р-р-р-ра! Падають вороги, благають пощади, та я безжально налітаю на них»* [3, с. 274].

Людей цієї країни закликали свято вірити в перемогу ідеалів комунізму. Тому вони не й не скупилися давати дітям відповіді до цих ідеалів імена: «... *один хлопець, який мав незвичне для мене ім'я – Кім, тобто – Комуністичний Інтернаціонал Молоді»* [3, с. 430].

Школа, звичайно ж, була мілітаризованою. Учні учили марширувати строем, викрикуючи грізно «ура». Вони вивчали будову гвинтівки й кулемета. Їх вчили на ВУПи (військово-учбові пункти) вчити стріляти по мішенях із дрібнокаліберних рушниць. І чи не найбільшою гордістю було володіння значком «Ворошиловський стрілець».

Для того, щоб кращі учні класу не мали часу ставити під сумнів політику партії, їх прикріпляли до учнів, які не хотіли вчитися. І кращі з кращих мусили брати двічі на «буксир»... [3, с. 464]. Адже ж усі вони – товариші.

Радянська пропаганда особливо наголошувала на значущості цього слова. Вчителька російської мови та літератури натхненно пояснює школярам, які великі обов'язки покладає це слово на тих, кого так називають. Адже слово «товариш» казали, коли зверталися до великого Леніна. З цим словом, за поясненням вчительки, йшли під кулі, зазнавали тортур бійці революції, герої громадянської війни. Тому недивно, що настає час, коли на привітання вчительки: *«Добрий день, діти»* клас мовчить, а тоді пояснює:

- *Варваро Іванівно, ми вже не діти!*
- *Кто же вы? – вражено запитала Варвара Іванівна.*
- *Ми товарищі!»* [3, с. 351].

А в армії значна увага надавалася стройовій підготовці. І солдат муштрували насамперед для того, щоб вони могли гарно, артистично пройти строем під час парадів. На це

відводилося багато часу. І все це потрібно було для того, щоб спочатку ходити повз уявну трибуну, а потім – повз справжню. Ходити, як по струні, і кричати «ура» до захриплості в горлі:

«І чим ближче до свят, тим більше непокоїлися командири. Помкомвзводу аж схуд. Його вночі, мабуть, мучило жахливе видовище: перед трибуною хтось із бійців збивається з кроку.

– І щоб руки були як приклеєні!.. Хто махне рукою хоч раз – одірву і в посилці одправлю батькам!..» [3, с. 555].

Цими криками «ура» і чітким строем проходження повз трибуну командири мали показати представникам уряду, якою всенародною любов'ю вони користуються. Тож і не випадково головний герой твору одержує три позачергові наряди після параду, на якому він, забувши, єдиний щосили вимахував руками, тоді коли решта всі тримали їх наче пришитими до тіла. Армія була також орієнтована на фізичне знищення військових. Після прийняття присяги солдатам було повідомлено, що вони вже повноцінні бійці, а тому за особливу важку провину можуть бути віддані до військового трибуналу. Але добре прозоровані бійці навіть не розуміють, чим це може загрожувати, навпаки, у своєму патріотичному почутті вони відчули себе повноцінними членами «... тієї великої, злагодженої, обмундированої сім'ї, ім'я якій – армія» [3, с. 576].

У частині повісті спочатку ледь помітним штрихом згадується також загарбницька політика СРСР, зокрема, мова йде про лейтенанта, який воював на озері Хасан. Тут слід згадати, що початок радянсько-японському конфлікту поклав факт утечі в червні 1937 року до Маньчурії начальника УНКВС Далекосхідного краю Генріха Самійловича Люшкова. Комісар державної безпеки до того ж ще й здався японцям, дізнавшись із достовірного джерела про те, що має бути арештованим. Це й послужило початком укріплення СРСР далекосхідного кордону в спосіб нападу на кордон чужої держави. Конфлікт закінчився на користь СРСР шляхом закріплення спірної території біля озера Хасан [3, с. 552].

У творі згадується також вселена Сталіним віра людям про те, що війна з німцями неможлива. За це український народ заплатив мільйонами життів. У розмові з бібліотекарем головний герой твору переконує, що війни не буде, бо укладено пакт про ненапад із Німеччиною:

– Щоб у них було стільки розуму, скільки в словах твоїх правди! – відповідав Михайло Семенович. І я ніяк не міг зрозуміти, повірив він мені чи ні і кого він має на увазі. А Михайло Семенович, все ще похитуючи головою і зовсім уже не посміхаючись, гірко додав: – Я стара людина, може, й не доживу, а ти таки доживеш: Гітлер учиняє євреями, а міситиме вами» [3, с. 518].

А в час війни командири на свій розсуд визначали долю своїх підлеглих, на цікавлячись їхніми власним бажанням і правом рятувати життя. На думку «червоних» командирів, боєць не мав права спробувати рятувати собі життя, наприклад, здавшись у полон. У бійця був єдиний обов'язок – умерти за країну, точніше, за Комуністичну партію. Анатолій Дімаров наводить такий епізод: смертельно поранений капітан піднімає одну з гранат і наказує Анатолію стиснути її в лівій руці (а права в нього поранена й висить на перев'язі), «... і командир роти,

перш, ніж я зрозумів, що він хоче зробити, висмикнув запобіжник, закинув його у траву...

– Тепер вас німці не візьмуть живим!» [3, с. 608].

Командира не цікавить те, що, маючи одну руку поранену, а в іншій стискаючи гранату, боєць, по суті, стає безпомічним, не може користуватися руками, а послизнувшись, може легко підірватися разом із товаришами.

І, звичайно, у повісті показано страшенні злидні, у яких жили люди в 20–30-х роках минулого століття. Попри те, що мати головного героя – вчителька, сім'я тулиться в кімнатці, в якій нема підлоги, є лише глиняна долівка. З меблів тут тільки лавка під стіною, старий стіл, етажерка та ліжко. Щодо їжі, то навіть пироги з квасолею були в хаті не часто. Навіть такі звичайні ласощі, як халву, можна було скуштувати хіба що раз у два, а то й три місяці. Навіть купити квиток до виїзного театру було тоді не по кишені [3, с. 356]. А перший у житті новий костюм головний герой твору отримує аж у шостому класі. Одним словом, як каже сторожика: *«І їсти дітям нічого... Тілігенція драна!»* [3, с. 227]. І боляче нам разом із головним героєм, коли, прийшовши в гості до знайомих із міста, він розуміє, які в нього блаженські штаниці та начищені сажею черевики, яке просте плаття має його мама [3, с. 281].

А оскільки Анатолій Дімаров був свідком голодомору, він не міг обминути цю подію у своєму творі. Не маючи змоги написати про пережите відкрито, він описує це так: *«В ту страшну голодну весну, коли й земля, здавалося, стогнала: «Їсти!»; навіть діти не бавилися в свої звичайні ігри, а гралися в їжу»* [3, с. 245]. Боєм пройняті рядки письменника, в яких він каже про дитячі животи, розбухлі від лободи та полови. Одна з таких дітей – сусідська дівчинка Ганнуса – дуже худа, з тоненькими ногами, схожими на палички, які, здається, *«ось-ось не витримують, ламаються, лише великий живіт, віддуваючись наперед, задирав брудну сорочину»* [3, с. 245].

Висновки. Отже, повість А. Дімарова можна вважати яскравим епічним полотном, на якому письменник майстерно зобразив своє дитинство і юність, які припали на період радянського тоталітаризму. Викриття Дімаровим радянської тоталітарної системи можна продовжити, аналізуючи інші твори автора.

Література:

1. Бондаренко Ю. Жанрова своєрідність повістей-«історій» А. Дімарова. *Слово і час*. 2002. № 5. С. 3–8.
2. Грицик Н. Мовний образ учителя у повісті А. Дімарова «На коні й під конем». *Культура слова*. № 77. 2012. С. 26–32.
3. Дімаров А. Вибрані твори в двох томах. Том другий: Син капітана; Док; На коні й під конем»: повісті. Київ: Дніпро, 1982. С. 223–615.
4. Ленська С. Дитячий світ Анатолія Дімарова «На коні і під конем». *Українська література в загальноосвітніх школах*. 2007. № 5. С. 46–49.
5. Сиротенко В. Авторська позиція в повістях А. Дімарова. *Радянське літературознавство*. 1985. № 8. С. 55–60.
6. Соцька Т. Художня своєрідність повісті-тетралогії А. Дімарова «На коні і під конем». *Проблеми сучасного літературознавства*. 2015. Вип. 21. С. 124–141.
7. Яценко Т. Особливості вивчення повісті А. Дімарова «Блакитна дитина» в 7 класі. *Українська мова та література в школі*. 2006. № 2. С. 36–42.

Handzuk O. Showing of the Soviet style of life in the story by Anatoly Dimarov “Horseback and under Horse”

Summary. The article deals with the representation of the Soviet style of the life. This style of the life is described in the novel by Anatoly Dimarov “Horseback and under Horse”. It was time when Ukraine was in the Soviet Union. It was the period of the soviet totalitarian system. The system of the soviet totalitarian system is analyzed in the story. The author made the main accent on the terrible life of the people who lived on the territory of the Soviet Union. The people of this country were called to believe in the victory of the ideals of communism is proved. The writer shows that the person had no right to have a life of his own, he had to live the interests of the party, to be guided by all its directives. People was living in Soviet country had a very bad life. The Communist Party of the Soviet Union wanted the people put their life for serving ideals of Lenin are described in article.

The years of childhood and youth of Anatoly Dimarov are shown in the story. The author shows the moral suffering and material hardship of the people of this period. Anatoly Dimarov talks about how poorly the family of the protagonist lived. The writer depicts the horrific time of famine caused by Soviet power in the 1932–1933 years of the 20th century. Anatoly Dimarov’s story “Horseback and under Horse” reveals the Soviet totalitarian system in all its shameful and anti-human manifestations are demonstrated. Dimarov’s exposition of the Soviet totalitarian system can be continued by analyzing other works by the author are explained. In general, the writer deserves a thoughtful and in-depth analysis of his artwork. The names of scientists involved in the problem of representation of the Soviet style of the life in the story by Anatoly Dimarov are given in this article.

Key words: Anatoly Dimarov, story, story-tetralogy, Soviet style of life, theme of Soviet totalitarianism.